

Μουσικοχορευτική και εθιμική παράδοση στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Σχέδιο διδασκαλίας

Ρέα Κακάμπουρα

Καθηγήτρια Λαογραφίας Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.
rkakamp@primedu.uoa.gr

Ευηλένα Καρδαμήλα

Φιλολόγος, Υποψήφια Διδάκτωρ Λαογραφίας Π.Τ.Δ.Ε., Παν. Αιγαίου
kardamila.evilena@gmail.com

➤ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η γνωριμία και η επαφή των μαθητών με ζωντανά κομμάτια του λαϊκού πολιτισμού, όπως τα έθιμα και τα τραγούδια, δημιουργεί συνειδητούς πολίτες, οι οποίοι σέβονται την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου τους και αναπτύσσουν το αίσθημα του «ανήκειν». Παράλληλα, μέσα από εθνογραφικά παραδείγματα συγκριτικής λαογραφίας, γνωρίζουν την ποικιλομορφία και τις συνάφειες πολιτισμικών εκφράσεων διαφόρων λαών καλλιεργώντας την πολιτισμική ενσυναίσθηση και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα. Σε αυτό το άρθρο παρουσιάζονται αναλυτικά σχέδια διδασκαλίας χριστουγεννιάτικων λαϊκών δρωμένων, τα οποία περιλαμβάνονται στα εθνικά ευρητήρια της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Τα σχέδια διδασκαλίας είναι σχεδιασμένα με τη μέθοδο project και απευθύνονται σε μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Λέξεις-κλειδιά: Λαϊκός πολιτισμός, Λαογραφία, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, Μέθοδος Project.

➤ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται ένα σχέδιο διδασκαλίας Χριστουγεννιάτικων και Πρωτοχρονιάτικων εθίμων από περιοχές της Ελλάδας και της Ευρώπης. Η πρόταση αυτή για τη διδακτική προσέγγιση όψεων του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση είναι βασισμένη στη μέθοδο Project, κατά την οποία αξιοποιούνται οι αρχές της ενεργητικής μάθησης και προωθείται η συνεργασία ανάμεσα στους/στις μαθητές/ριες, αλλά και η δημιουργική ενασχόλησή τους με τα επιμέρους θέματα των σχεδίων. Η σύγχρονη μέθοδος Project τονίζει τη σημασία των βιωμάτων και της επικοινωνίας, σε μια προσπάθεια για την απόκτηση γνώσης και την καλλιέργεια δεξιοτήτων ζωής (Babalís & Tsoli, 2017).

➤ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Η συγκριτική λαογραφική μελέτη όψεων του λαϊκού πολιτισμού δίνει τη δυνατότητα σε μια σύγχρονη διαπολιτισμική εκπαίδευση για την ανάδειξη των κοινών στοιχείων των λαών, χωρίς να παραβλέπονται οι ιδιαιτερότητές τους (Κακάμπουρα, 2021: 63-77). Η διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση εντάσσεται στο πλαίσιο της σύγχρονης διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, η οποία προσφέρει μια «πολιτισμική σύνδεση» χωρίς να παραλείπει τη σημασία της ατομικής και πολιτισμικής ταυτότητας του καθενός (Σκούρτου, 1997: 58). Στην ελληνική εκπαίδευση στόχος είναι η ανάδειξη τόσο των ομοιοτήτων όσο και των ιδιαιτεροτήτων των σύγχρονων πολιτισμικών ταυτοτήτων (Treuheit, 1990: 67-71).

Η εισαγωγή στοιχείων λαϊκού πολιτισμού στην εκπαιδευτική διαδικασία κρίνεται αναγκαία, ιδιαίτερα για τα παιδιά που ζουν στα αστικά κέντρα, τα οποία είναι απομακρυσμένα από τη φύση και αποκομμένα από την παράδοση τόσο σε επίπεδο πληροφοριών, όσο και σε επίπεδο ερεθισμάτων και προσωπικών εμπειριών (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012: 11). Ο εμπλουτισμός του διδακτικού αντικειμένου με στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού δε στοχεύει μόνο σε γνωστικό αλλά και σε ψυχοκινητικό και συναισθηματικό επίπεδο. Οι μαθητές γνωρίζουν ήθη, έθιμα, την εν γένει πολιτιστική κληρονομιά πολλών τόπων μέσα από τη σύγκριση εθνογραφικών παραδειγμάτων, κατανοώντας τις ανθρώπινες σχέσεις και καλλιεργώντας δεξιότητες μέσω μιας ευχάριστης και δημιουργικής παιδαγωγικής διαδικασίας. Παιδαγωγοί (Tassin, 2010: 29-30) και λαογράφοι (Δαμιανού, 2010: 718; Κακάμπουρα, 2010: 215-223) επισημαίνουν την αναγκαιότητα της εξοικείωσης των παιδιών με εκδηλώσεις του λαϊκού πολιτισμού, παράλληλα με την επίσημη αναγνωρισμένη κουλτούρα που παρέχεται από το σύνολο των μαθημάτων του σχολείου, προκειμένου οι μαθητές και οι μαθήτριες να συνειδητοποιήσουν τη σύνθετη ταυτότητα του σύγχρονου ανθρώπου. Η βιωματική προσέγγιση και η ανάδειξη της ποικιλομορφίας και της εξέλιξης στο χρόνο των λαϊκών παραδόσεων μέσα από την οπτική της συγκριτικής λαογραφίας (Κακάμπουρα, 2021: 63-77) δημιουργεί τις προϋποθέσεις για καλλιέργεια του αισθήματος της περηφάνειας για τον οικείο πολιτισμό αλλά ταυτόχρονα και του σεβασμού για τον πολιτισμό των Άλλων.

Η Οπτική Εθνογραφία στην Εκπαίδευση είναι μια μέθοδος που αξιοποιεί οπτικοακουστικά δεδομένα (φωτογραφίες, φιλμ, ντοκιμαντέρ, βίντεο, διαδίκτυο, κ.λπ.) στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού (Κακάμπουρα & Κασσαβέτη, 2018) που έχει ενταχθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ήδη από το 2000 ως ένα από τα προγράμματα επιλογής για την Ευέλικτη Ζώνη του Δημοτικού Σχολείου (Κακάμπουρα, 2001), ενώ τώρα μπορεί να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Επιπλέον, προτείνεται σε ειδικά Project οι ίδιοι/ες οι μαθητές/ριες να γίνονται εθνογράφοι και να δημιουργούν τα δικά τους φωτογραφικά και οπτικοακουστικά εθνογραφικά δεδομένα, τα οποία θα παρουσιάζουν στην ολομέλεια της τάξης και θα τα συζητούν στο πλαίσιο μιας κριτικής και αναστοχαστικής παιδαγωγικής προσέγγισης.

Η φιλοσοφία του ΔΕΠΠΣ είναι η διαθεματική σύνδεση μεταξύ των διαφόρων γνωστικών μαθημάτων και η σφαιρική έννοια του λαϊκού πολιτισμού διαχέεται στα

νέα σχολικά εγχειρίδια και μπορεί να αξιοποιηθεί σε όλα τα μαθήματα του Αναλυτικού Προγράμματος (Κακάμπουρα, 2010: 215-223). Οι εκπαιδευτικοί διαφορετικών ειδικοτήτων μπορούν να συνεργαστούν με τους/τις δασκάλους/ες σε μια πολύπλευρη προσέγγιση του επιλεγόμενου θέματος. Ειδικότητες όπως Καθηγητές Φυσικής Αγωγής, Μουσικής, Εικαστικών, Θεατρικής Αγωγής, Πληροφορικής, Ξένων Γλωσσών μπορούν να προσεγγίσουν τις διάφορες πτυχές του επιλεγόμενου διδακτικού αντικείμενου έτσι ώστε να επιτευχθούν όχι μόνο στο γνωστικό αλλά και στο συναισθηματικό και ψυχοκινητικό επίπεδο, οι επιμέρους στόχοι.

Δραματοποίηση λαϊκών δρωμένων στη σχολική τάξη

Τα λαϊκά δρώμενα αναδεικνύουν αιφορικές πρακτικές της προβιομηχανικής κοινωνίας, τη σύνδεση και τη λατρευτική σχέση του παραδοσιακού αγρότη με τη φύση και τους αξιακούς κανόνες που επικρατούσαν στην κοινωνική ομάδα. Σύμφωνα με το Β. Ντισιάκο (2003: 87) με τις εθιμικές πρακτικές ενεργοποιούνται συμβολικές σχέσεις, που σχετίζονται με την επιβεβαίωση αλλά και την επαναδιαπραγμάτευση της σχέσης μιας κοινότητας με τον χώρο της. Ο χώρος δεν είναι μόνο ένα πεδίο, στο οποίο δημιουργούνται και αποτυπώνονται σχέσεις, αλλά συμβάλλει στην παραγωγή και στην αναπαραγωγή των σχέσεων.

Η συγκριτική λαογραφία έχει τεκμηριώσει τις πολλαπλές πολιτισμικές συνάψεις ανάμεσα σε λαούς. Ειδικά στις βαλκανικές χώρες εντοπίζονται πολλές ομοιότητες στα δρώμενα λόγω των πολλών πολιτισμικών επαφών ανάμεσα στους λαούς αλλά και της συμβίωσής τους την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (Πούχνερ, 1989: 25). Τα λαϊκά δρώμενα, όταν χάσουν με την πάροδο του χρόνου το μαγικό και θρησκευτικό τους στοιχείο, εξελίσσονται σε πρώιμες θεατρικές παραστάσεις (Πούχνερ, 1985). Ο Β. Πούχνερ (1983) επισημαίνει τη θεατρικότητα των λαϊκών δρωμένων, καθώς κατά την τέλεσή τους ακόμη και οι θεατές γίνονται δυνητικοί ηθοποιοί και μπορούν να αναλάβουν μια λειτουργία μέσα στην τελετή.

Η συμμετοχή των παιδιών στα λαϊκά δρώμενα που συμβαίνουν στη διάρκεια του εορταστικού κύκλου, αποτελεί έκφραση της διατήρησης αλλά και μεταφοράς του αξιακού συστήματος από γενιά σε γενιά. Η ενασχόληση με τα έθιμα, η εθνογραφική και θεατρική προσέγγισή τους στη σχολική πράξη προσφέρει ευκαιρίες για διαπολιτισμική επικοινωνία, καθώς όλοι/ες οι μαθητές/ριες ερευνούν και προβάλλουν τον δικό τους πολιτισμό, μιλώντας για ποικίλα έθιμα που γνωρίζουν βιωματικά και για τις δικές τους παραδόσεις, ανταλλάσσοντας ισότιμα γνώσεις και εμπειρίες από το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Ιδιαίτερα δημοφιλής στους/στις δασκάλους/ες είναι η θεατροποιημένη αναπαράσταση παραδοσιακών εθίμων (Κακάμπουρα, 2000: 215-228), καθώς και εκδηλώσεις με παραδοσιακούς χορούς στο πλαίσιο κυρίως σχολικών γιορτών (Κακάμπουρα, Katsadoros, Nounanaki, & Kolokythas, 2017: 246-262). Για την οργάνωση αυτών των σύνθετων εκδηλώσεων συνεργάζονται οι δάσκαλοι/ες με τους καθηγητές της Φυσικής Αγωγής και της Θεατρικής Αγωγής.

Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά και Εκπαίδευση

Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά είναι ένα ζωντανό, συνεχώς αναπαραγόμενο σύνολο πρακτικών, γνώσεων και εκφράσεων μέσω των οποίων άτομα και κοινότητες εκφράζουν τις αντιλήψεις τους μέσω συστημάτων αξιών και ηθικών προτύπων. Δημιουργεί μια αίσθηση ολοκλήρωσης και συνέχειας μεταξύ των κοινοτήτων και επομένως θεωρείται μια από τις θεμελιώδεις αρχές της δημιουργικότητας και της πολιτιστικής δημιουργίας (UNESCO, 2002). Οι κοινωνικές πρακτικές, οι τελετές και οι εορτασμοί είναι κοινές δραστηριότητες που συνθέτουν τη ζωή των κοινοτήτων και των ομάδων, λειτουργώντας ως συνδετικός κρίκος των μελών τους, επιβεβαιώνοντας την ταυτότητα και τις διασυνδέσεις τους και συχνά σχετίζονται με σημαντικά γεγονότα της ζωής τους.

Το 2003, με τη Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, στο Παρίσι, ο νέος αυτός όρος της «διαφύλαξης» παγιώνεται και καταγράφονται οι βασικοί παράμετροι υλοποίησης της. Η «διαφύλαξη» της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, σύμφωνα με τη Σύμβαση, σχετίζεται με τη δημιουργική συνέχιση της ζωντανής κληρονομιάς, μέσα από δράσεις που συνδυάζουν την καταγραφή και την έρευνα με τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας. Παράλληλα, η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά δεν μπορεί να διαφυλάσσεται με «μουσειακό» τρόπο καθώς είναι ένα ζωντανό κοινωνικό φαινόμενο. Γι' αυτό η διαφύλαξη της διατήρησης ενός στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχει να κάνει και με τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του (Πούλιος, 2015).

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς, σύμφωνα με τη Σύμβαση του 2003 σε κάθε κράτος μπορεί να διασφαλιστεί η αναγνώριση και η αξιοποίηση της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην κοινωνία, μέσω της εκπαίδευσης και της υλοποίησης ειδικών εκπαιδευτικών και επιμορφωτικών προγραμμάτων ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης. Πιο συγκεκριμένα, τόσο στην τυπική όσο και στην άτυπη εκπαίδευση μπορούν να αναπτυχθούν δραστηριότητες ενίσχυσης των δεξιοτήτων στον τομέα της διαφύλαξης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Κακάμπουρα, 2022: 123-134), αλλά και να υπάρξει ενημέρωση για τους διάφορους κινδύνους που αντιμετωπίζει η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά καθώς και για τρόπους αντιμετώπισής τους (UNESCO, 2003).

➤ ΓΙΟΡΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ ΑΛΛΟΤΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ: ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΕΣΤΙΑΣΗ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΟΧΟΡΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Αντικείμενο σχεδίου διδασκαλίας

Το αντικείμενο του σχεδίου διδασκαλίας σχετίζεται με έθιμα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς διαφορετικών περιοχών της Ελλάδας και της Ευρώπης. Τόσο τα Χριστούγεννα όσο και η Πρωτοχρονιά στην παραδοσιακή κοινωνία ήταν γιορτές

που συνδυάζονταν με πλήθος εθίμων και χορών, κάποιων από αυτών γνωστών μέχρι σήμερα, ενώ κάποιων άλλων όχι. Στο διάστημα των ημερών αυτών αλλά και όλου του δωδεκαημέρου, εκτός από το έντονο χριστιανικό θρησκευτικό στοιχείο, παρατηρούνται και διάφορες δοξασίες σχετικά με την κυριαρχία των κακών πνευμάτων στη γη.

Παράλληλα, η εποχή αυτή των γιορτών χαρακτηρίζεται για την παραδοσιακή κοινωνία κι από ορισμένα «περάσματα». Αρχικά, τα Χριστούγεννα περνάμε από τη μια ηλιακή περίοδο στην άλλη με το χειμερινό ηλιοστάσιο στις 22 Δεκεμβρίου. Έπειτα, την Πρωτοχρονιά περνάμε στο νέο έτος. Από την άλλη, η γιορτή των Φώτων εγκαινιάζει μια περίοδο ευνοϊκή για ταξίδια, καθώς σύμφωνα με τη λαϊκή αντίληψη τα νερά καθαγιάζονται και ηρεμούν. Τέλος, όλη η περίοδος των γιορτών σημαίνει τη σταδιακή υποχώρηση του χειμώνα και την έλευση της άνοιξης μετά από λίγο καιρό. Για όλα αυτά τα «περάσματα» οι άνθρωποι στην παραδοσιακή κοινωνία τελούσαν και τα αντίστοιχα έθιμα τα οποία ονομάστηκαν «ευετηριακά», καθώς σχετιζόνταν με τη διαχρονική ευχή για την καλοχρονιά και «διαβατήρια», καθώς με αυτά περνούσαν από τη μία κατάσταση στην άλλη. Η διαδικασία αυτή της διάβασης, σύμφωνα με τον Arnold van Gennep (1909) και τον Turner (1977), έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και οι τελετουργίες που ενσωματώνουν αυτά τα στοιχεία ονομάζονται τελετουργίες διάβασης ή μετάβασης. Η τέλεσή τους είχε σκοπό να εγκαινιαστεί με τον καλύτερο τρόπο η νέα περίοδος της ζωής τους και να φέρει όσο το δυνατόν καλύτερη τύχη και περισσότερα αγαθά (Λουκάτος, 1997: 36).

Συγκεκριμένα, στο σχέδιο διδασκαλίας θα παρουσιαστούν τα *Ρουγκάτσια* από τη Μακεδονία, οι *Μωμόεροι* από τον Πόντο, τα *Τεμπελέκια* από τη Νέα Βύσσα, χριστουγεννιάτικα κάλαντα από την Κάτω Ιταλία, το έθιμο του *Colindat* από τη Ρουμανία και το έθιμα των *Τσάρων* των Χριστουγέννων από τη Λευκορωσία. Αναφορικά με τα πεδία σύνδεσης με το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ, το σχέδιο διδασκαλίας συνδέεται με την όγδοη ενότητα του βιβλίου της Γλώσσας της Δ' τάξης με τίτλο «Χριστός Γεννάται», στην οποία, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται παραδοσιακά κάλαντα και Χριστουγεννιάτικα έθιμα. Όμως, με τις ανάλογες προσαρμογές, μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου και σε νηπιαγωγεία. Επίσης, το σχέδιο χαρακτηρίζεται από διαπολιτισμικές προσεγγίσεις, καθώς παρουσιάζει έθιμα, όχι μόνο από διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας, αλλά και από άλλες χώρες, αναδεικνύοντας τις πολιτισμικές συνάψεις ανάμεσα στους λαϊκούς πολιτισμούς.

Κριτήρια επιλογής

Το θέμα είναι ιδιαίτερα προσφιλές στους/τις μαθητές/τριες και μπορεί να στηριχτεί και σε δικά τους βιώματα και σε γνωστά έθιμα που τελούνται στη χώρα μας αυτή την περίοδο. Ωστόσο, μέσα από το σχέδιο διδασκαλίας θα τους δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν κάποια από αυτά που έχουν τις ρίζες τους στην παραδοσιακή κοινωνία και αναβιώνουν ακόμη και σήμερα σε συγκεκριμένες περιοχές, αλλά και κάποιες τελετουργίες από άλλες χώρες του κόσμου. Έτσι, θα κατανοήσουν το δυναμικό και διαπολιτισμικό χαρακτήρα της παράδοσης.

Σκοπός και στόχοι του σχεδίου διδασκαλίας

Σκοπός

Ο βασικός σκοπός του παρόντος σχεδίου διδασκαλίας είναι να γνωρίσουν σε βάθος οι μαθητές έθιμα των Χριστουγέννων από διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας και άλλων χωρών της Ευρώπης. Παράλληλα, το σχέδιο διδασκαλίας σκοπεύει, μέσα από τη μελέτη των εθίμων, να έρθουν οι μαθητές και οι μαθήτριες σε επαφή και με άλλα στοιχεία του πολιτισμού των περιοχών αυτών, αλλά και να κατανοήσουν την εξέλιξη και το δυναμικό χαρακτήρα της παράδοσης μέσα στον χρόνο. Ειδικότερα, μέσω των φωτογραφιών και των βίντεο οι μαθητές/τριες θα αναστοχαστούν τη σύνδεση της πολιτισμικής κληρονομιάς της χώρας μας με αυτές των άλλων λαών και θα εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές στα πολιτισμικά στοιχεία αυτών στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Γενικοί Στόχοι

Α) Γνωστικοί:

- Να προσδιορίζουν οι μαθητές/ριες Χριστουγεννιάτικα και Πρωτοχρονιάτικα έθιμα από την Ελλάδα και άλλες χώρες του κόσμου.
- Να καλλιεργήσουν τη γεωγραφική τους αντίληψη.
- Να έρθουν σε επαφή με ακούσματα διαφορετικών παραδοσιακών οργάνων.
- Να συγκρίνουν παραδοσιακές φορεσιές διαφορετικών περιοχών της Ελλάδας.
- Να έρθουν σε επαφή με τοπικές διαλέκτους.
- Να αναγνωρίζουν τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της παράδοσης με βάση έμφυλες και ηλικιακές διακρίσεις,

Να κατανοήσουν την ποικιλομορφία της παράδοσης.

Β) Συναισθηματικοί:

- Να ευαισθητοποιηθούν και να δημιουργήσουν θετικές στάσεις για την παράδοση.
- Να μάθουν να συμβιώνουν με το διαφορετικό και να μην το αντιμετωπίζουν με αρνητισμό.
- Να οικειοποιηθούν διάφορες αξίες όπως είναι το ομαδοσυνεργατικό πνεύμα και η κοινωνική αλληλεγγύη.

Γ) Ψυχοκινητικοί:

- Να αποκτήσουν καλλιτεχνικές δεξιότητες μέσω του τραγουδιού.
- Να καλλιεργήσουν ερευνητικές δεξιότητες.
- Να μάθουν να χορεύουν παραδοσιακούς χορούς.
- Να αποκτήσουν εμπειρία δημόσιας παρουσίασης καλλιτεχνικών δράσεων.

Περιγραφή των δράσεων ανά διδακτική ώρα

Για την υλοποίηση του σχεδίου διδασκαλίας είναι θεμιτή η συνεργασία του/της εκπαιδευτικού με τον/τη μουσικό του σχολείου για τη διδασκαλία των τραγουδιών και του/της γυμναστή/ριας για τη διδασκαλία των παραδοσιακών χορών. Στα μέσα υλοποίησης χρειάζονται ένας γεωγραφικός χάρτης, ένας πίνακας με μαρκαδόρους, ένας υπολογιστής, ένας προβολέας και ψηφιακά αρχεία.

Ανάλυση δραστηριοτήτων-μεθοδολογίας ανά διδακτική ώρα

1η διδακτική ώρα

Σκοπός της 1^{ης} διδακτικής ώρας είναι να έρθουν οι μαθητές/τριες σε επαφή με την αναβίωση εθίμων του Δωδεκαημέρου, τα οποία εντάσσονται στα εθνικά ευρετήρια της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Μέσω οπτικοακουστικών και φωτογραφικών τεκμηρίων θα παρουσιαστεί η τέλεση τους στη σύγχρονη εποχή. Συγκεκριμένα θα εξεταστούν:

- τα Ρουγκάσια από την Κεντρική Μακεδονία και
- οι Μωμόεροι από τον Πόντο.

Μέσα υλοποίησης: Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας και από οπτικοακουστικό υλικό (τεκμήρια αρ. 1-4, που παρατίθενται στο τέλος του άρθρου).

Εκκίνηση-Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα ξεκινήσει με γενικές ερωτήσεις σχετικά με τον τρόπο εορτασμού των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς.

- Τι ιδιαίτερο κάνετε με τις οικογένειές σας κατά τη διάρκεια των γιορτών;
- Έχετε ακούσει από τους μεγαλύτερους της οικογένειάς σας να αφηγούνται για κάποιες συνθήκες που είχαν τις μέρες αυτές;

Με αφορμή τις απαντήσεις των μαθητών, ο/η εκπαιδευτικός εισάγει τους/τις μαθητές/τριες στο θέμα του σχεδίου διδασκαλίας και τους αναφέρει πως μαζί θα ασχοληθούν με κάποια από τα πιο ιδιαίτερα έθιμα του Δωδεκαημέρου όπως τα *Ρουγκάσια* από τη Μακεδονία και οι *Μωμόεροι* από τον Πόντο. Στη συνέχεια, κάνει λόγο για τις μεταμφιέσεις των συμμετεχόντων σε αυτά τα έθιμα και τους ενημερώνει πως και τα δυο αυτά έθιμα έχουν ενταχθεί στο Εθνικό Ευρετήριο για τη διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Το εθιμικό δρώμενο των Μωμόερων εγγράφηκε μάλιστα και στον αντιπροσωπευτικό κατάλογο της UNESCO το 2016.

Έπειτα, ο/η εκπαιδευτικός, προβάλλει στους/στις μαθητές/τριες ένα απόσπασμα από βίντεο σχετικά με τα Ρουγκάσια (τεκμήριο 1) και τους δείχνει στον χάρτη από ποια περιοχή προέρχεται. Αφού τους ζητήσει να σχολιάσουν και να συζητήσουν όσα είδαν στο βίντεο, ο/η εκπαιδευτικός θα δώσει πληροφορίες για το έθιμο των Ρουγκασιών. Πρόκειται για μία ομάδα φουστανελοφόρων που κρατούσαν σπαθιά και κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου περιφέρονταν στα χωριά χορεύοντας με τους ήχους των ζουρνάδων και του νταουλιού έναν κύκλο τεσσάρων συνεχόμενων χορών, που όλοι μαζί ονομάζονται «Ρουγκασιάρικος». Σκοπός της τέλεσης του εθίμου ήταν να μαζέψει η ομάδα χρήματα από τους νοικοκύρηδες του κάθε σπιτιού. Τα χρήματα

αυτά χρησιμοποιούνταν για την οικοδόμηση ή τη συντήρηση ναών ή σχολείων των χωριών από τα οποία κατάγονταν οι χορευτές. Το να είναι κάποιος ρουγκατσάρης θεωρούνταν μεγάλη τιμή, καθώς είχε την ευλογία της εκκλησίας. Σε περίπτωση που δύο διαφορετικές ομάδες αντάμωναν έπρεπε η μια να δηλώσει υποταγή στην άλλη περνώντας κάτω από τα σπαθιά της άλλης. Επειδή καμία δεν δέχονταν να το κάνει μονομαχούσαν μέχρι θανάτου. Υπάρχουν αρκετές περιοχές στο Ρουμλούκι που έχουν την ονομασία ρουγκάτσι υποδηλώνοντας την μονομαχία σε εκείνο το μέρος (Πούχνερ, 1989: 35). Το έθιμο είναι ζωντανό, οι «μονομαχίες» είναι συμβολικές και έχει κοινωνικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα.

Στη συνέχεια, ο/η εκπαιδευτικός θα προβάλει στους/στις μαθητές/τριες ένα απόσπασμα από βίντεο σχετικά με τους Μωμόερους του Πόντου (Τεκμήριο 2). Αφού το παρακολουθήσουν θα τους δώσει κάποιες πληροφορίες σχετικές με το έθιμο. Οι Μωμόεροι είναι ένα λαϊκό δρώμενο που έφεραν στην Ελλάδα οι Έλληνες πρόσφυγες από τον Πόντο. Πραγματοποιείται κατά την περίοδο του Δωδεκαημέρου από πολλές ποινιακές κοινότητες κυρίως στην περιοχή της Βόρειας Ελλάδας. Ο χαρακτήρας του εθίμου είναι ευετηριακός, γιατί σχετίζεται με τον ερχομό του νέου έτους, και εορταστικός. Επίσης, το έθιμο χαρακτηρίζεται για την έντονη θεατρική του διάσταση, καθώς περιλαμβάνει πολλούς θεατρικούς ρόλους που ενσαρκώνονται από τα μέλη της κοινότητας στην αναβίωση του εθίμου κάθε χρόνο σε δρόμους και πλατείες. Οι συμμετέχοντες με ιδιαίτερη αμφίση που περιλαμβάνει περικεφαλαίες, φουστάνελες και ξύλινα ραβδιά στολισμένα με κορδέλες, και με τη συνοδεία οργάνων όπως η λύρα, το αγγείο και το νταούλι, ξεκινάνε από τον προαύλιο χώρο της εκκλησίας γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι και καταλήγουν στην πλατεία. Οι νοικοκυρές τους προσφέρουν γλυκά και τσίπουρο και οι νοικοκύρηδες παλιότερα τους έδιναν χρήματα για να βοηθήσουν ασθενέστερες οικονομικά οικογένειες. Σε αυτό το σημείο, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να δείξει φωτογραφίες από Ρουγκατσάρηδες και Μωμόερους (Τεκμήριο 3 και 4) στους/τις μαθητές/τριες για να παρατηρήσουν και να συγκρίνουν τις μεταμφιέσεις των συμμετεχόντων.

2η Διδακτική ώρα

Αφού έχουν παρουσιαστεί τα δύο πρώτα έθιμα, στη δεύτερη διδακτική ώρα θα συνεχιστεί η παρουσίαση εθίμων. Θα ακολουθήσει συζήτηση σχετικά με τα έθιμα που γνώρισαν αυτές τις δύο διδακτικές ώρες. Συγκεκριμένα θα εξεταστούν:

- Τα *Τεμπελέκια* από τη Νέα Βύσσα του νομού Έβρου.
- Τα κάλαντα της Κάτω Ιταλίας.

Μέσα υλοποίησης: Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας και από οπτικοακουστικό υλικό (τεκμήρια αρ. 5-8, που παρατίθενται στο τέλος του άρθρου).

Εκκίνηση-Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός δείχνει στους μαθητές την εικόνα με τον πίνακα του Λύτρα «τα Κάλαντα» (Τεκμήριο 5) και κάνει στους/τις μαθητές/τριες τις εξής ερωτήσεις:

- Τι βλέπετε σε αυτή την εικόνα;
- Έχετε βρεθεί και εσείς στη θέση αυτών των παιδιών;
- Τι ομοιότητες και τι διαφορές παρατηρείτε ανάμεσα στην εικόνα και σε αυτό που συμβαίνει σήμερα;

Μετά τις απαντήσεις των μαθητών ο/η εκπαιδευτικός εξηγεί ότι θα ασχοληθούν με παραδοσιακά κάλαντα από διάφορες περιοχές. Ξεκινά προβάλλοντάς τους ένα απόσπασμα από βίντεο (Τεκμήριο 6) στο οποίο μαθητές/τριες αναβιώνουν το έθιμο στο σχολείο τους. Αφού το παρακολουθήσουν, ο/η εκπαιδευτικός δίνει κάποιες πληροφορίες σχετικές με το έθιμο. Τα *Τεμπελέκια* έχουν αγερμικό χαρακτήρα και πραγματοποιούνται την παραμονή των Χριστουγέννων. Πήραν το όνομά τους από το όργανο που τα συνοδεύει, το *τεμπελέκι* (δηλαδή το ντέφι). Οι συμμετέχοντες είναι άντρες και οργανώνονται σε παρέες 12 ατόμων, που συμβολίζουν τους 12 Αποστόλους του Χριστού. Συνοδεύονται από τον «Καμηλάρη», ο οποίος είναι ντυμένος με προβιές ζώων και μάσκα, ώστε να μην αναγνωρίζεται. Στη μέση φοράει κουδούνια, με τον ήχο των οποίων, αναγγέλλεται το μήνυμα της γέννησης του Χριστού. Έτσι, γυρνούν τα σπίτια του χωριού και λένε Χριστουγεννιάτικα κάλαντα. Μετά το τέλος του τραγουδιού, πετούν κάτω το ντέφι και οι νοικοκύρηδες ρίχνουν μέσα χρήματα. Στο σημείο αυτό, μπορεί να ακολουθήσει συζήτηση, εστιάζοντας στις μεταμφιέσεις και στα τρία έθιμα που γνώρισαν μέχρι στιγμής, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους.

Έπειτα, ο/η εκπαιδευτικός προβάλλει στους/τις μαθητές/τριες ένα βίντεο με τα κάλαντα της Κάτω Ιταλίας (Τεκμήριο 7). Συζητούν σχετικά με το νόημα των στίχων και προσπαθούν να βρουν γνωστές λέξεις. Έπειτα, ο/η εκπαιδευτικός, αφού εξηγήσει πως πρόκειται για τα παραδοσιακά κάλαντα της Κάτω Ιταλίας, περιοχή με πολλούς Έλληνες που είχαν τα δική τους γλώσσα, έθιμα και παραδόσεις, τους δείχνει τη μετάφραση των στίχων (Τεκμήριο 8) και σχολιάζουν το περιεχόμενό τους αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές με τα κάλαντα που λένε οι μαθητές/τριες στην εποχή μας.

3η διδακτική ώρα

Αφού γίνει η παρουσίαση των εθίμων από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, σε αυτή τη διδακτική ώρα θα παρουσιαστούν αντίστοιχα έθιμα καταχωρημένα στα εθνικά ευρετήρια της Αυλής Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO από άλλες χώρες της Ευρώπης. Σκοπός αυτής της διδακτικής ώρας είναι να αναδειχθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές σε παρόμοια έθιμα διαφορετικών πολιτισμών. Συγκεκριμένα θα εξεταστούν:

- Το έθιμο *Colindat* από τη Ρουμανία.
- Το έθιμο των *Τσάρων* των Χριστουγέννων από τη Λευκορωσία.

Μέσα υλοποίησης: Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας και από οπτικοακουστικό υλικό (τεκμήρια αρ. 9-11, που παρατίθενται στο τέλος του άρθρου).

Εκκίνηση-Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός δείχνει στους/τις μαθητές/τριες μια φωτογραφία που απεικονίζει άντρες από τη Ρουμανία να λένε τα κάλαντα (Τεκμήριο 9) και τους κάνει τις εξής ερωτήσεις:

- Τι βλέπετε σε αυτή την εικόνα;
- Πότε πιστεύετε ότι πραγματοποιείται αυτό που βλέπετε;
- Οι άνθρωποι στην εικόνα βρίσκονται στη χώρα μας ή κάπου αλλού;

Με αφορμή τις απαντήσεις των μαθητών/ριών, ο/η εκπαιδευτικός προβάλλει ένα απόσπασμα με βίντεο από το έθιμο των Καλάντων από τη Ρουμανία (Τεκμήριο 10). Έπειτα, συζητούν αυτά που παρακολούθησαν και ο/η εκπαιδευτικός τους δίνει κά-

ποιες πληροφορίες σχετικά με το έθιμο. Κάθε χρόνο πριν τα Χριστούγεννα, παρέες νεαρών ανδρών μαζεύονται για το τελετουργικό του Colindat. Την παραμονή των Χριστουγέννων πηγαίνουν από σπίτι σε σπίτι ερμηνεύοντας εορταστικά τραγούδια και οι οικοδεσπότες τους προσφέρουν δώρα και χρήματα. Τα περιεχόμενο των τραγουδιών προσαρμόζεται ανάλογα με τον οικοδεσπότη. Συγκεκριμένα στις ανύπαντρες κοπέλες, τραγουδούν ειδικά τραγούδια χορεύοντας μαζί τους, καθώς θεωρούν πως αυτό θα τις βοηθήσει να βρουν σύντομα σύζυγο. Στο Colindat πολλές φορές οι συμμετέχοντες φορούν κοστούμια και τα τραγούδια συνοδεύονται από μουσικά όργανα.

Εν συνεχεία, ο/η εκπαιδευτικός προβάλλει ένα ακόμη βίντεο με το έθιμο των Τσάρων των Χριστουγέννων από τη Λευκορωσία (Τεκμήριο 11). Αφού το παρακολουθήσουν, ο/η εκπαιδευτικός δίνει πληροφορίες σχετικά με το έθιμο. Οι Kalyady Tsars (Christmas Tsars) είναι μια τελετουργία που πραγματοποιείται στο Μινσκ της Λευκορωσίας. Περίπου 500 άνδρες συμμετέχουν ετησίως στην εκδήλωση, εκ των οποίων οι επτά επιλέγονται για να παίξουν τους ρόλους των «Τσάρων Kalyady». Άλλοι είναι ο dzad (γέρος) και η baba (γριά), που παίζονται από ένα νεαρό αγόρι και ένα κορίτσι αντίστοιχα και αλληλεπιδρούν με το κοινό. Κατά τη διάρκεια του εθίμου, οι «τσάροι» επισκέπτονται τα σπίτια ανύπαντρων κοριτσιών για να δώσουν ευχές και να πάρουν κεράσματα. Η πομπή τους συνεχίζεται μέχρι τη νύχτα, φωτισμένη από λαμπαδηδρομία. Αφού ο/η εκπαιδευτικός ενημερώσει τους/τις μαθήτριες πως και αυτά τα έθιμα περιλαμβάνονται στα εθνικά ευρητήρια ΑΠΚ της Ρουμανίας και της Λευκορωσίας, τους/τις ενθαρρύνει να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές τόσο με τα έθιμα που είχαν διδαχθεί τις προηγούμενες διδακτικές ώρες όσο και με τα δικά τους βιώματα.

➤ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Το σχέδιο διδασκαλίας μπορεί να συνεχιστεί και με άλλες δραστηριότητες που θα επιτρέψουν στους/στις μαθητές/ριες να γνωρίσουν και άλλες όψεις της λαϊκής παράδοσης σχετικές με τις γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, συνεργαζόμενοι/ες σε ομάδες με βάση την ομαδοσυνεργατική μέθοδο και με έμφαση στη βιωματική μάθηση που αξιοποιεί την οικογενειακή μνήμη και τις εμπειρίες τους (Κακάμπουρα, 2016: 284-293). Κάποιες από τις προτεινόμενες δραστηριότητες είναι οι εξής:

- Η λήψη βιογραφικών συνεντεύξεων από τους/τις μαθητές/ριες στους γονείς ή τους παππούδες τους σχετικά με χριστουγεννιάτικα έθιμα που συνήθιζαν να τελούν και έπειτα να συνθέσουν τις πληροφορίες σε ένα κείμενο ή να παρουσιάσουν το ηχητικό τεκμήριο ή το βίντεο με τη συνέντευξη στην ολομέλεια της τάξης.
- Εκπαιδευτική επίσκεψη σε λαογραφικό μουσείο με εξειδικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τα έθιμα του Δωδεκαημέρου.
- Διοργάνωση θεατρικής αναπαράστασης κάποιου από τα δρώμενα του Δωδεκαημέρου που διδάχθηκαν σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό της Θεατρικής Αγωγής.
- Διδασκαλία των παραδοσιακών χορών που πλαισιώνουν τα δρώμενα που διδάχθηκαν σε συνεργασία με τον/την γυμναστή/τρια.

Αξιολόγηση του σχεδίου εργασίας-παρουσίαση

Το σχέδιο διδασκαλίας περιλαμβάνει φύλλα εργασιών για την αξιολόγηση της επιτυχούς επίτευξης των στόχων. Ο/η εκπαιδευτικός που θα το υλοποιήσει, πρέπει να αξιολογήσει την ανταπόκριση των μαθητών και να κρατήσει σημειώσεις σε ημερολόγιο έρευνας για να ανατροφοδοτήσει τη διδασκαλία.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Οι μαθητές/τριες μέσα από την επαφή τους με ζωντανά κομμάτια του λαϊκού πολιτισμού μαθαίνουν να εκτιμούν και να σέβονται την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου τους. Παράλληλα η εισαγωγή στοιχείων λαϊκού πολιτισμού στην Εκπαίδευση ωφελεί ιδιαίτερα τα παιδιά που ζουν στα αστικά κέντρα, τα οποία στερούνται ευκαιρίες ερεθισμάτων και εμπειριών σχετικών με τη φύση και την παράδοση. Τέλος, η επαφή των μαθητών/τριών με ζωντανές και ποικίλες όψεις του λαϊκού πολιτισμού συμβάλλει στη δημιουργία συνειδητών και υπεύθυνων πολιτών, που αποδέχονται τη διαφορετικότητα των άλλων και έχουν εξασκηθεί να λειτουργούν σε μία ομάδα.

➤ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, προτείνεται η εισαγωγή σχεδίων διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, τα οποία θα εμπλουτίσουν τη διδασκαλία μαθημάτων του Αναλυτικού Προγράμματος. Η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού έχει ενταχθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο από το 2000 ως ένα από τα προγράμματα επιλογής για την Ευέλικτη Ζώνη του Δημοτικού Σχολείου (Κακάμπουρα, 2001) και τώρα δύναται να αξιοποιηθεί στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων. Μέσα από τη διδασκαλία του παραδοσιακού και σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού δίνουμε στους/τις μαθητές/ριες τη δυνατότητα να εντρυφήσουν στον πλούτο, την ποικιλομορφία, την ποιητικότητα και τις ανθρωπινες αξίες των λαϊκών παραδόσεων. Αναζητώντας, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές, παρατηρώντας και συγκρίνοντας, εντοπίζουμε τον εαυτό μας, την ταυτότητα μας και σεβόμαστε τον άλλον, όπως αναφέρει ο Μερακλής (2001): *«μια ανάγνωση του ανθρώπινου πολιτισμού, μέσα από τα παραδειγματικά καθέκαστα του, όπως μας τα δίνει, κατεξοχήν, ο καλειδοσκοπικός τρόπος της Λαογραφίας»*.

Παράλληλα, μέσα από την καλλιτεχνική έκφραση -θεατρική, μουσική, χορευτική, εικαστική- όψεων της λαϊκής παράδοσης οι μαθητές μπορούν να βιώσουν στοιχεία της λαϊκής παράδοσης και με την παρέμβαση του/της δασκάλου/ας μπορούν να προβούν σε συγκρίσεις του πολιτισμικού παρελθόντος με το παρόν, με αποτέλεσμα τη σταδιακή συνειδητοποίηση της πολιτιστικής τους ταυτότητας (Κακάμπουρα, 2000: 218).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Babalis, T., & Tsoli, K. (2017). *Classroom life. Shaping the learning environment, classroom management, strategies and teaching techniques*. New York, NY: Nova Publishers.
- Gennep, A. (1909). *Les rites de passage. Étude systématique des rites*. Paris, France: Picard.
- Kakampoura, R., Katsadoros, G., Nounanaki, A., & Kolokythas, D. (2017). Educational activities concerning folk/popular culture in Greek primary school websites. *European Scientific Journal*, 13(10), 246–262.
- Tassin, M. (2010). Pour une pédagogie culturelle. *Cahiers pédagogiques*, 479, 29–30.
- Treuheit, W. (1990). Evaluation von fünf Preisträgerbegegnungen. In W. Treuheit, B. Janssen, & H. Otten (Eds.), *Bildung für Europa. Interkulturelles Lernen in Jugendbegegnungen*. Opladen, Germany: Leske und Budrich. 67–71.
- Turner, V. (1977). *The ritual process: Structure and antistructure* (First edition in English, 1969). Ithaca, NY: Cornell Paperbacks, Cornell University Press.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλιδή, Ξ. (2012). *Σύγχρονοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών: Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, διαδίκτυο, σχολείο*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Δαμιανού, Δ. (2010). Οι παιδαγωγικές διαστάσεις της ελληνικής λαογραφίας. Στο Μ. Βαρβούνης & Μ. Σέργης (Επιμ.), *Ελληνική λαογραφία: Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές* (τόμος Β΄, σσ. 707–723). Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2000). Δραματοποίηση λαϊκών δρώμενων στο σχολείο. *Παρνασσός ΜΒ΄*, 215–228.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2001). Σχέδια διδασκαλίας. Στο *Διαθεματικό εκπαιδευτικό υλικό για την ευέλικτη ζώνη: Α΄–Β΄ τάξεις του δημοτικού σχολείου, αισθητική αγωγή - διδασκαλία της ελληνικής νοηματικής γλώσσας - ενδυμασία - λαϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. 57–76.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2005). Ο λαϊκός πολιτισμός ως πεδίο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης – Μια διδακτική πρόταση. Στο Α. Τριλιανός & Ι. Καραμηνάς (Επιμ.), *Μάθηση και διδασκαλία στην κοινωνία της γνώσης, Πρακτικά Ε΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή, τόμος Β΄*. Αθήνα: Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστήμιο Αθηνών/Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ. 267–274.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2010). Η διδακτική του λαϊκού πολιτισμού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στο *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Συμπρωτάκης. 215–223.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2016). Βιογραφική/ βιοματική μέθοδος διδασκαλίας: Ερευνώντας την οικογενειακή ιστορία στη σχολική πράξη. Στο Φ. Πολίτης, Ι. Φουρίδης, & Σ. Χανδόλιας (Επιμ.), *Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα: Ζητήματα θεωρίας και πράξης στην εκπαίδευση: Σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις*. Γύθειο. 284–293.
- Κακάμπουρα, Ρ., Κασσαβέτη, Ο.-Ε., Σαμαρτζή, Ε., & Μπαμπάλης, Θ. (2018α). Οπτική εθνογραφία και εκπαίδευση: Μια διδακτική πρόταση. *Επιστήμες Αγωγής*, 1, 74–94.
- Κακάμπουρα, Ρ., & Κασσαβέτη, Ο.-Ε. (2018β). *Οπτική εθνογραφία και εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές προτάσεις*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2021). Συγκριτική λαογραφία και διαπολιτισμική εκπαίδευση: Η συμβολή του έργου του Βάλτερ Πούχνερ. Στο Ι. Βιβιλάκης (Επιμ.), *Κατάσταση και προοπτικές της λαογραφίας σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός. 63–77.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2022). Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και εκπαίδευση: Ενδυναμώνοντας την πολιτισμική ενσυναίσθηση σε ένα σχολείο για όλους και όλες. Στο Κ. Μαλαφάντης & Θ. Μπαμπάλης (Επιμ.), *Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις στις επιστήμες της αγωγής: 40 χρόνια από την ίδρυση της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (1981-2021)*. Αθήνα: Π.Τ.Δ.Ε. Ε.Κ.Π.Α./Π.Ε.Ε. & Διάδραση. 123–134.

- Λουκάτος, Δ. (1997). *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*. Αθήνα: Φιλιππούτης.
- Μερακλής, Μ. (2001). *Παιδαγωγικά της λαογραφίας*. Αθήνα: Ιωλκός.
- Νιτσιάκος, Β. (2003). *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Πούλιος, Ι., κ.ά. (2015). *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Πούχνερ, Β. (1983). Θεατρικά στοιχεία στα δρώμενα του βορειοελλαδικού χώρου. Στο *Δ΄ Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου* (Ιωάννινα, 10–12 Οκτωβρίου 1979). Θεσσαλονίκη. 225–273.
- Πούχνερ, Β. (1985). *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου: Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*. Αθήνα: Λαογραφία Παράρτημα.
- Πούχνερ, Β. (1989). *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Πατάκης.
- Σκούρτου, Ε. (1997). Διγλωσσία και εισαγωγή στον αλφαριθμητισμό. Στο Ε. Σκούρτου (Επιμ.), *Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης*. Αθήνα: Νήσος.

Πηγές από το διαδίκτυο

- Αυλή Πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας. Μωμοέρια, ένα έθιμο του Δωδεκαημέρου από <http://ayla.culture.gr/%ce%bc%cf%89%ce%bc%ce%bf%ce%ad%cf%81%ce%b9%ce%b1-%ce%ad%ce%bd%ce%b1-%ce%ad%ce%b8%ce%b9%ce%bc%ce%bf%cf%84%ce%bf%cf%85-%ce%b4%cf%89%ce%b4%ce%b5%ce%ba%ce%b1%ce%b7%ce%bc%ce%ad%cf%81%ce%bf%cf%85/>
- Αυλή Πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας. Τεμπελέκια (παραδοσιακά κάλαντα της Νέας Βύσσας) από <http://ayla.culture.gr/tempelekia-paradosiaka-kalanta-neas-vyssas/>
- Επίσημη ιστοσελίδα της UNESCO Men's group Colindat, Christmas-time ritual από <https://ich.unesco.org/en/RL/mens-group-colindat-christmas-time-ritual-00865>
- Επίσημη ιστοσελίδα της UNESCO Rite of the Kalyady Tsars (Christmas Tsars) από <https://ich.unesco.org/en/USL/rite-of-the-kalyady-tsars-christmas-tsars-00308>
- Σύμβαση του Παρισιού για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς από http://www.lawarchaeology.gr/images/arxeia/1188760121_unesco.1972.en.pdf

Οπτικοακουστικές Πηγές

- Τεκμήριο 1: Απόσπασμα (0:47 - 9:42) από το ψηφιακό βίντεο «*Θυμάμαι τα Ρουγκάτσια*» του χρήστη ERT3doc στον ιστότοπο https://www.youtube.com/watch?v=_j2cHM111mM
- Τεκμήριο 2: Απόσπασμα (0:20 – 4:15) από το ψηφιακό βίντεο «*Οι Μωμόγεροι της Κοζάνης στην κεντρική πλατεία της πόλης*» από τον χρήστη KozaniLife Portal στον ιστότοπο <https://www.youtube.com/watch?v=ponVZ8xJc-g&t=4s>
- Τεκμήριο 3: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία από Ρουγκατσάρηδες από τον ιστότοπο <https://culture.alexandria.gr/index.php?lang=gr&com=content&c=19&id=94>
- Τεκμήριο 4: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία από Μωμόγερους από τον ιστότοπο <https://www.pontosnews.gr/267644/pontos/to-ethimo-ton-momogeron-ston-ponto/>
- Τεκμήριο 5: Ψηφιακή φωτογραφία του πίνακα «*Τα Κάλαντα*» του Νικηφόρου Λύτρα από

τον ιστότοπο <https://www.thematofylakes.gr/ta-kalada-nikiforos-lytras/>

Τεκμήριο 6: Απόσπασμα (0:00 – 2:58) από το ψηφιακό βίντεο «*ΤΕΜΠΕΛΕΚΙΑ*» από το χρήστη Γυμνάσιο Νέας Βύσσας στον ιστότοπο <https://www.youtube.com/watch?v=fpedyBpHhEk&t=1s>

Τεκμήριο 7: Ψηφιακό βίντεο «*Κάλαντα Ελληνόφωνης Κάτω Ιταλίας (Στρίνα)*» από τον χρήστη [bluerose461](https://www.youtube.com/watch?v=apJln6-a52M) στον ιστότοπο <https://www.youtube.com/watch?v=apJln6-a52M>

Τεκμήριο 8: Στίχοι και μετάφραση από τα κάλαντα της Κάτω Ιταλίας από τον ιστότοπο <https://www.elniple.com/%CE%BF%CF%81%CF%87%CE%B7%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BA%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B1-%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84/>

Τεκμήριο 9: Ψηφιακή φωτογραφία με Καλαντιστές στη Ρουμανία από τον ιστότοπο <https://ich.unesco.org/en/RL/mens-group-colindat-christmas-time-ritual-00865>

Τεκμήριο 10: Απόσπασμα (0:00 – 9:10) από το ψηφιακό βίντεο «*Men's group Colindat, Christmas-time ritual*» από τον χρήστη UNESCO από τον ιστότοπο https://www.youtube.com/watch?v=q6tnJkybN_U

Τεκμήριο 11: Απόσπασμα (2:58 – 14:25) από το ψηφιακό βίντεο «*Rite of the Kalyady Tsars (Christmas Tsars)*» από τον χρήστη UNESCO από τον ιστότοπο <https://www.youtube.com/watch?v=H3XRz0uLwUg>